

UNESCO a ochrona dziedzictwa niematerialnego

To, czym są zabytki, wydaje się oczywiste – to ocalałe z przeszłości, namacalne ślady działania przeszłych pokoleń, przedmioty będące świadectwem naszych dziejów. Wartość tych obiektów tkwi w ich pochodzeniu, historii, walorach artystycznych i poznawczych. Przywykliśmy do podziwiania ich w plenerze, w muzeach, w albumach fotograficznych. Widoczność, namacalność, realne istnienie zabytków w przestrzeni fizycznej jest wpisane w ich naturę i trudno wyobrazić sobie, aby mogło być inaczej. Jako elementy dziedzictwa narodowego podlegają ochronie prawnej, opiece konserwatorskiej, a często także społecznej.

Istnieje jednak jeszcze inna, niematerialna forma dziedzictwa, która poprzez swój ulotny charakter wymyka się klasycznej definicji zabytku. Mowa tu o wszelkich odziedziczonych po przodkach praktykach, wiedzy, wyobrażeniach, ideach i wartościach, umiejętnościach, przekazach, a także związanych z nimi artefaktach, przedmiotach i miejscach, które kształtują nasze wyobrażenie o rzeczywistości. Na równi z zabytkami materialnymi stanowią część naszej spuścizny kulturowej, elementy, które przetrwały lub zostały przekazane z pokolenia na pokolenie. Podczas gdy zabytki materialne kształtują naszą rzeczywistość, nadając jej kontekst historyczny, dziedzictwo niematerialne

buduje naszą przestrzeń symboliczną, świat idei, nadając naszej rzeczywistości znaczenie. Wzbogaca zabytki materialne wymiarem emocjonalnym, wartościami wykraczającymi poza aspekty historyczne i estetyczne.

Wartość dziedzictwa niematerialnego nie tkwi w walorach estetycznych czy poznawczych, chociaż te cechy może także posiadać. Jego podstawową wartością jest fundamentalna funkcja, jaką pełni w budowaniu i podtrzymywaniu tożsamości jednostek i grup – narodowych, etnicznych, religijnych – z nim związanych. Nadaje jej członkom poczucie przynależności do wspólnoty i przeświadczenie o trwaniu grupy w czasie i przestrzeni. Dzięki temu funkcjonuje jako istotne spoiwo społeczne, tworzy więzi między pokoleniami, umożliwiając grupom dalsze istnienie i rozwój. Pozytywnie wartościowane dziedzictwo niematerialne stanowi przedmiot dumy, cechę określającą, odróżniającą i wyróżniającą społeczność z nim związane.

Niestety, w dobie globalizacji, komercjalizacji, unifikacji, rozmycia granic i płynnych tożsamości, ryzyko utraty dobra, jakim jest niematerialne dziedzictwo kulturowe, staje się niezwykle realne. Zanik niektórych jego przejawów jest naturalny i wpisany w jego naturę. Mimo to postępujące procesy globalizacyjne i modernizacyjne stwarzają niespotykane wcześniej zagrożenie dla niematerialnych wartości kulturowych. Wspólnoty

pozbawione niematerialnego dziedzictwa kulturowego tracą kluczowe odnośniki, co skutkuje marginalizacją i w ostateczności rozpadem tych grup.

Potrzeba ochrony ulotnego dobra, jakim jest dziedzictwo niematerialne, została dostrzeżona przez UNESCO – organizację, której dotychczasową sferą zainteresowania było w dużej mierze dziedzictwo materialne i naturalne. Starania UNESCO podjęte w celu ochrony dziedzictwa niematerialnego przyjęły formę uchwalonej podczas 32 sesji Zgromadzenia Ogólnego UNESCO w październiku 2003 r. Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Konwencja jest wyrazem olbrzymiego zainteresowania państw świata kwestią ochrony tego typu dziedzictwa i dowodem istnienia potrzeby podejmowania międzynarodowych działań w tym zakresie. Jest to pierwszy międzynarodowy traktat, który stwarza ramy prawne, administracyjne i finansowe, umożliwiające prowadzenie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i podnoszenie jego rangi. Stanowi zachętę dla krajów świata do dostrzegania wagi tego dziedzictwa i do otaczania go opieką.

Struktura Konwencji opiera się w dużej mierze na podejściu programowym Konwencji UNESCO z 1972 r. w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego – z tą różnicą, że zjawiska niematerialne niepoddawane są

wartościowaniu. Z tego względu kluczowe dla Konwencji z 1972 r. pojęcie „wyjątkowej uniwersalnej wartości” (*Outstanding Universal Value*) zostaje zastąpione podkreśleniem równowartości wyrazów i tradycji, unikając ich porównywania i hierarchizowania. Stwierdza się raczej znaczenie żywego dziedzictwa dla poczucia tożsamości i ciągłości grup z nim związanych, które je praktykują, przekazują i tworzą na nowo.

Konwencja z 2003 r. wprowadza definicję niematerialnego dziedzictwa kulturowego, które oznacza „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtworzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności”. Dla celów Konwencji uwaga kierowana jest „wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami, oraz zasadom zrównoważonego rozwoju”.

UNESCO wyodrębniło pięć dziedzin, w których szczególnie silnie przejawia się niematerialne dziedzictwo kulturowe. Są to:

- 1 – tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- 2 – sztuki widowiskowe;
- 3 – zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
- 4 – wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
- 5 – umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Dla UNESCO istotnym zadaniem Konwencji jest wykorzystanie

dziedzictwa niematerialnego w celu ukazania ludzkiej różnorodności kulturowej i kreatywności, aby ułatwić budowanie dialogu międzykulturowego i pokoju na świecie. Jednym z narzędzi, za pomocą którego organizacja pragnie wypełnić to zadanie, jest prowadzenie list niematerialnego dziedzictwa kulturowego. System list pomaga zaprezentować równość kultur w ich różnorodności i stanowi sposób wyrażenia uznania dla społeczności, które pielęgnują swoje dziedzictwo niematerialne.

UNESCO prowadzi trzy odrębne listy:

1. Lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego wymagającego pilnej ochrony. Na tę listę wpisywane są zjawiska z zakresu objętego Konwencją, które postrzegane są przez związane z nim grupy i Państwa-Strony za zagrożone zanikiem. Wpis na międzynarodową listę ma pomóc w utrzymaniu żywotności tych zjawisk poprzez mobilizację międzynarodowej współpracy i pomocy dla interesariuszy, niezbędnych do podjęcia właściwych działań ochronnych. Do końca 2011 r. na liście znalazło się 27 zjawisk.

2. Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości. Na tę listę wpisywane są praktyki i zjawiska, które pomagają ukazać różnorodność tego typu dziedzictwa i podnieść świadomość na temat jego znaczenia. Trzon listy stanowią elementy, które weszły w skład wcześniejszej Proklamacji Arcydziedzictwa Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości. Późniejsze wpisy na listę dokonywane były na podstawie kryteriów określonych w związku z uchwaleniem Konwencji. Lista obejmuje 232 wpisy (2011 r.), z czego 90 – to zjawiska uznane wcześniej za Arcydziedzictwa Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości.

3. Programy, projekty i działania mające na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. W myśl Konwencji Międzynarodowy Komitet może co jakiś czas wybierać spośród propozycji nadesłanych przez Państwa-Strony narodowe,

subregionalne i regionalne programy, projekty i działania chroniące dziedzictwo niematerialne, które w ocenie Komitetu najlepiej odzwierciedlają cele i zasady Konwencji. Wpisane elementy są następnie promowane i upowszechniane jako wzory praktyk przynoszących pożądane skutki.

Do końca grudnia 2011 r. Konwencję ratyfikowały 142 państwa. Polska złożyła dokumenty ratyfikacyjne w Paryżu 16 maja 2011 r., stając się tym samym 135. Państwem-Stroną Konwencji. Akt wszedł w naszym państwie w życie 16 sierpnia 2011 r.

Konwencja sformułowana jest językiem, który umożliwia stosunkowo proste i elastyczne jej stosowanie, pozostawiając państwu dużą dowolność w jej interpretacji i implementacji. Dokument zawiera głównie sugestie dotyczące wprowadzanych rozwiązań i propozycje możliwych do podjęcia działań chroniących i promujących dziedzictwo niematerialne. Istnieją jednak dwa konkretne wymogi, których spełnienie oczekiwane jest od wszystkich państw członkowskich. Pierwszym z nich jest tworzenie spisów niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na terytorium poszczególnych państw. Inwentarze te mogą być prowadzone centralnie lub regionalnie, dopuszczalne są też różne systemy klasyfikacyjne. Stworzenie rejestru na poziomie krajowym jest niezbędne w celu sformułowania adekwatnych strategii ochrony konkretnych przejawów dziedzictwa niematerialnego. Jest to także krok umożliwiający ubieganie się przez państwo o wpisanie nominowanego przez siebie elementu dziedzictwa niematerialnego na jedną z prowadzonych przez UNESCO list. Drugim wymogiem stawianym przed państwem, które ratyfikowało Konwencję, jest konieczność włączenia w proces identyfikacji i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego grup, wspólnot i jednostek z nim związanych.

Ścisła współpraca z grupami, wspólnotami i jednostkami – depozytariuszami dziedzictwa, nacisk na żywe dziedzictwo i jego ochronę

poprzez proces transmisji międzypokoleniowej stanowią kluczowe założenia Konwencji. W myśl tego dokumentu, „produkty” związane z dziedzictwem niematerialnym, takie jak organizacja festiwali kulturalnych czy

lub jednostki uznają za istotne. Ponadto depozytariusze dziedzictwa muszą wyrazić świadomą, nieprzymuszoną zgodę na dokonanie wpisu danego zjawiska do rejestru (na poziomie krajowym i ewentualnie międzypokoleniowym) i objęcie ich dziedzictwa jakimikolwiek działaniami. Ochrona dziedzictwa niematerialnego opiera się przede wszystkim na woli wspólnot, grup i jednostek oraz ich chęci zachowania i przekazania tego dziedzictwa kolejnym pokoleniom. Wszelkie działania proponowane przez instytucje i osoby z zewnątrz muszą być konsultowane i rozwijane w porozumieniu z przedstawicielami zainteresowanych społeczności. Dlatego też Państwa-Strony Konwencji zachęcane są do tworzenia organów konsultacyjnych lub mechanizmów koordynacji, które ułatwiłyby udział wspólnot w zarządzaniu dziedzictwem.

wynikających z ratyfikacji przez Polskę Konwencji z 2003 r. powierzone zostały Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa (dawnemu Krajowemu Ośrodkowi Badań i Dokumentacji Zabytków). W Instytucie opracowana została strategia, której kluczowym celem jest rozwinięcie wielopoziomowej współpracy na wszystkich szczeblach administracji publicznej, a także współdziałanie z instytucjami pozarządowymi, organizacjami kulturalnymi i pracownikami naukowymi oraz ośrodkami badawczymi w celu ochrony i promocji niematerialnego dziedzictwa kulturowego, znajdującego się na terenie naszego kraju. Kluczowym elementem realizacji przez NID zamierzonych celów będzie utworzenie krajowej listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Intencją Instytutu jest także wprowadzenie odrębnych, bardziej szczegółowych rejestrów na poziomie regionalnym.

Istotnym elementem działalności NID jest uruchomienie portalu internetowego poświęconego zagadnieniom związanym z niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Na portalu będzie udostępniona m.in. wciąż rozbudowywana zawartość krajowej listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Ważnym działaniem w ramach strategii NID jest organizacja szkoleń i warsztatów oraz dążenie do wprowadzenia lub rozszerzenia programu edukacji i badań nad dziedzictwem niematerialnym na różnych poziomach szkolnictwa.

Choć nienamacalne, niematerialne dziedzictwo kulturowe stanowi tak samo ważny i realny element wspólnej dobra, jak zabytki kultury materialnej i w takim samym stopniu jest elementem dziedzictwa narodowego. Konwencja UNESCO z 2003 r. stanowi sygnał i zachętę, aby dziedzictwo to dostrzegać i otaczać należytą opieką. W dobie szybkich przemian i globalizacji stanowi trwały punkt odniesienia, źródło tożsamości i ostoję w chaosie współczesnego świata.

JULIA WŁODARCZYK

Procesja Bożego Ciała w Myszyncu

produkcja przedmiotów wykonanych z użyciem tradycyjnych umiejętności rękodzielniczych, są mało istotne. Znacznie ważniejsze jest zapewnienie optymalnych warunków do kultywowania i przekazywania dziedzictwa przyszłym pokoleniom, m.in. poprzez edukację formalną i nieformalną.

Społeczności, wspólnoty, grupy, a w niektórych przypadkach pojedyncze osoby związane z dziedzictwem niematerialnym, będące jego depozytariuszami, pełnią fundamentalną funkcję w procesie identyfikacji i ochrony jego przejawów. W procesie inwentaryzacji do rejestrów wpisane mogą zostać wyłącznie te zjawiska, które same związane z nimi grupy

dzynarodowym) i objęcie ich dziedzictwa jakimikolwiek działaniami. Ochrona dziedzictwa niematerialnego opiera się przede wszystkim na woli wspólnot, grup i jednostek oraz ich chęci zachowania i przekazania tego dziedzictwa kolejnym pokoleniom. Wszelkie działania proponowane przez instytucje i osoby z zewnątrz muszą być konsultowane i rozwijane w porozumieniu z przedstawicielami zainteresowanych społeczności. Dlatego też Państwa-Strony Konwencji zachęcane są do tworzenia organów konsultacyjnych lub mechanizmów koordynacji, które ułatwiłyby udział wspólnot w zarządzaniu dziedzictwem.

Decyzją ministra kultury i dziedzictwa narodowego zadania związane z koordynacją działań